

FÖRSTÅELSE UR ETT KUNSKAPSTEORETISKT PERSPEKTIV

INLEDNING

Det säger sig självt att kunskapsteorin teoretiserar om kunskap. Men är kunskap det enda tillstånd kunskapsteoretiker bör intressera sig för? Om vi i stället benämner denna del av filosofin epistemologi, som ju ämnet kallas på åtskilliga språk, uppstår frågan om inte också andra tillstånd utöver kunskap bör undersökas. Ett mer tekniskt svar på frågan vad denna disciplins undersökningsområde närmare bestämt består i är att kunskapsteorin, eller epistemologin, undersöker *epistemiska* tillstånd. Då inställer sig härnäst förstas frågan vad som utmärker sådana tillstånd. I denna artikel kommer jag att begagna mig av William Alstons svar som lyder

[Det epistemiska] perspektivet definieras som målsättningen att maximera sanning och minimera falskhet. (Alston 1989, s. 83. Alston gör tillägget att målen gäller för en tillräckligt stor mängd övertygelser.)

Epistemiska tillstånd ska alltså kunna analyseras teleologiskt i relation till sanning (eller falskhet). Kunskap uppfyller detta villkor, men det är en öppen fråga om inte också andra tillstånd gör det.

Inom den analytiska kunskapsteorin har *förståelse* under de senaste 25 åren seglat upp som en kandidat till att just utgöra ytterligare ett epistemiskt tillstånd som bör undersökas. Förståelse har ju annars främst varit föremål för filosofisk reflektion inom hermeneutiken. Inom denna tradition har förståelse betraktats som ett utmärkande mål för humanvetenskaperna (i kontrast till naturvetenskaperna som i stället skulle sträva efter förklaringar). Som vi ska se ställer inte den diskussion inom den analytiska kunskapsteorin som denna artikel behandlar förståelse och förklaring mot varandra på detta sätt. Denna diskussion har i stället målsättningen att just undersöka förståelse som ett epistemiskt tillstånd med den klassiska analysen av kunskap som välgrundad sann övertygelse som utgångspunkt. Deltagarna försöker bland annat besvara frågan hur motsvarande analys ser ut för förståelse.

Just jämförelsen med kunskap är föremål för intensiv diskussion:

utgör förståelse ett epistemiskt tillstånd som är *distinkt* från kunskap, som *separatister* hävdar, eller utgör förståelse i stället en viss typ av kunskap som *unionister* anser? (Termerna är mina egna.) En rad kandidater till såväl förenande som särskiljande egenskaper har föreslagits och några av dem kommer att behandlas i denna artikel.

Jag kommer att ge en översikt av förslag till nödvändiga och tillräckliga villkor för förståelse. Dessa förslag strukturerar jag efter villkor som det råder enighet om i sektion 2 och därefter, i sektion 3, villkor som det i stället råder oenighet om. Allra först i denna inledande sektion presenterar jag dock kort bakgrunden till hur förståelse kommit att diskuteras inom den analytiska kunskapsteorin samt urskiljer de olika former av förståelse filosofer skiljer mellan.

De gemensamma drag som förståelse har i den nuvarande diskussionen har två källor som jag ser det. Den första utgörs av vetenskapsteorin som ofta karakteriserar vetenskapens epistemiska mål just som förståelse. (Se till exempel Strevens 2006.) Som jag påpekade ovan kontrasteras inte förståelse här mot förklaring, som i den hermeneutiska traditionen, utan betraktas i stället förenklat som det psykologiska tillstånd forskaren uppnår genom att ta del av en förklaring. Forskaren förstår alltså en förklaring. Anledningen till att termen förståelse används här snarare än kunskap är att det epistemiska tillstånd forskaren når i dessa fall är intellektuellt mer sofistikerat än åtminstone många typiska fall av kunskap. Komplicerade vetenskapliga förklaringar kräver avancerade intellektuella förmågor för att subjektet ska kunna tillägna sig dem epistemiskt.

Filosofer är inte ensamma om att betrakta förståelse som ett intellektuellt mer sofistikerat tillstånd. Inom flera pedagogiska teorier (som hos till exempel Säljö 1979 och Carlgren 1992), placeras förståelse som ett av de högre tillstånden av lärande där personen förstår det som ska läras in till skillnad från de lägre tillstånden där hen enbart inhämtar kunskap om fakta som hen memorerar och sedan kan reproducera. (Se också Peter Gärdenfors bok med den talande titeln *Lusten att förstå*, Gärdenfors 2010.)

För det andra så har denna syn på förståelse som ett intellektuellt sofistikerat epistemiskt tillstånd i sin tur inspirerat flera deltagare i de senaste decenniernas intensiva dialektik kring epistemiskt värde vilken utgör en ytterligare källa ur vilken diskussionen om förståelse sprungit. Epistemiskt värde är ett ämne för en egen artikel, men väldigt kortfattat har flera filosofer hävdat att kunskap inte är så värdefull som vi för-teoretiskt är benägna att tro utan i stället är det just förståelse som vi bör vär-

desätta ur ett epistemiskt perspektiv. Jonathan Kvanvigs omdiskuterade bok *The Value of Knowledge and the Pursuit of Understanding* (2003) utgör kanske det mest kända försöket. Förståelse skulle därmed utgöra ett högre, mer värdefullt, epistemiskt tillstånd än kunskap just i kraft av att i högre grad vara intellektuell sofistikerat. Ovan anförda exempel med kunskap om fakta utgör ett tacksamt jämförelseobjekt som illustration. Denna bakgrund förklarar delvis det fokus som den kunskapsteoretiska diskussionen av förståelse kommit att få.

Om vi nu övergår till de olika formerna av förståelse, så har just Kvanvig dragit en inflytelserik distinktion mellan "propositional" och "objectual" förståelse (Kvanvig 2003). "Propositional" förståelse består i förståelse av enskilda påståenden: ett subjekt S förstår till exempel att "Dessa meriter räcker inte för att bli astronaut" eller S förstår att "Det är artig att bjuda igen på lunch". "Propositional" förståelse kontrasterar mot "objectual" förståelse, eller som jag kommer att kalla denna form här: ämnesförståelse. Ämnesförståelse varierar inte över enskilda påståenden utan över större enheter av påståenden. Sådan förståelse är holistisk. Precis hur dessa enheter eller ämnen närmare bestämt ska avgränsas är en delikat fråga, men exempel utgörs av organisk kemi, Afrikas 1800-talshistoria, finsk grammatik eller kunskapsteori. Motsvarande formulering blir "S förstår organisk kemi" etc. Sådan förståelse tillåter grader, så följaktligen kan S ha en bättre förståelse av Afrikas 1800-talshistoria än G även om G också förstår detta ämne.

Om denna form av förståelse skriver nu Kvanvig följande:

Till skillnad från kunskap kräver förståelse ett inre begripande eller insikt om hur olika element i en mängd av information är relaterade till varandra i termer av förklaringar, logiska relationer, sannolikhetssamband samt övriga relationer koherentister betraktat som konstitutiva för rättfärdigande. (Kvanvig 2003, s. 192–93)

Detta citat är representativt för en rad egenskaper som kännetecknar ämnesförståelse och som jag ska utveckla vidare i nästa sektion.

Ytterligare en form av förståelse som figurerar i diskussionen är orsaksförståelse (eng. "understanding-why"). Ett subjekt förstår exempelvis *varför* många träd faller sina löv på hösten. Svaren varierar på frågan om denna form av förståelse kan inordnas under någon av de båda ovan nämnda formerna eller utgör en egen form. Jag kommer i det följande att koncentrera mig på ämnesförståelse, så det är denna form av förståelse jag avser så länge något annat inte uttryckligen anges.

2. TRE MINDRE OMTVISTADE EGENSKAPER

I denna sektion kommer jag att lyfta fram tre epistemiska egenskaper citatet ovan förmedlar och som det råder viss enighet om.

Den första egenskapen är att förståelse väsentligen består i att (*be-*)*gripa* (engelska "grasp") *relationer* som *relata* inom ämnesområdet står till varandra, alltså påståenden inom ämnet i fråga. I citatet ovan räknar Kvanvig upp en rad sådana epistemiska relationer, men han gör troligen inte anspråk på att ge en uttömmande lista. Med hjälp av Alstons ovanstående citat går det att skilja ut genuint epistemiska relationer från sådana relationer som inte är det.

Vi kan vidare ytterligare precisera dessa epistemiska relationer som *slutledningar*. När ett subjekt begriper dessa relationer, så begriper hen just att vissa påståenden inom ämnet utgör premisser medan andra påståenden utgör slutsatser. De förra ger stöd till de senare. Genom att begripa vilka relationer olika *relata* står till varandra ges därmed ämnet en inre struktur för subjektet från att inledningsvis utgjort isolerade fragment (i linje med de pedagogiska modeller som nämndes ovan). Det är lätt att förstå att Kvanvig i ovanstående citat nämner ståndpunkten koherentism eftersom det är just på detta sätt som en koherentist anser att ett subjekt erhåller, samt stärker, sitt rättfärdigande av en övertygelse.

En andra egenskap, kopplad till den första, som citatet förmedlar är att förståelse har en *internalistisk* aspekt. Internalism är en term som förekommer inom flera filosofiska discipliner. Inom kunskapsteorin betecknar denna term ståndpunkten att ett nödvändigt villkor för rättfärdigande är att rättfärdigandet är *tillgängligt* eller åtkomligt för subjektet. Rivalen *externalism* förnekar följaktligen detta villkor. För en internalist räcker det därmed inte att ett subjekt är pålitlig i något epistemiskt avseende, till exempel med avseende på sin perception. För att subjektet också verkligen ska vara rättfärdigad i att tro något på basis av denna förmåga så måste pålitligheten dessutom vara tillgänglig för subjektet. Subjektet måste välgrundat tro att hen är pålitlig i detta avseende.

Det förefaller naturligt att en sådan internalistisk komponent finns hos begripande. Att begripa vilken relation två *relata* står till varandra innebär just att inse att ett *relatum* ger stöd åt eller följer från ett annat *relatum*. Alternativet vore att ett subjekt helt enkelt grundar en övertygelse på en annan övertygelse utan att vara medveten om att övertygelsen grundats på detta sätt. Även om jag inte själv vill förneka att sådana övertygelser kan vara välgrundade, så är det i sådana fall likväl inte fråga

om ett begripande. Åtkomlighet är ett undflyende villkor som medger grader, så det är en stor utmaning att mer precis ange *hur* åtkomlig relationen måste vara för att detta villkor ska vara uppfyllt. Hursomhelst lär detta krävande intellektuella villkor utesluta icke-mänskliga djur och små barn från att kunna nå förståelse. (Måhända en smula illvilligt misstänker jag att ytterligare ett skäl till det ökade intresse förståelse kommit att åtnjuta inom kunskapsteorin är att förståelse erbjuder en fristad för internalister.)

Det tredje villkor som kan utvinnas ur citatet från Kvanvig är att förståelse utgör ett *förmedlat* (eng. "non-basic") epistemiskt tillstånd i betydelsen *icke-grundläggande* tillstånd. (Grundläggande motsvaras alltså på engelska av "basic".) Vi uppnår *inte* förståelse genom att stå i direkt förbindelse med verkligheten som i fallet med övertygelser som vi erhåller genom perception. I stället uppnår vi förståelse genom att begripa de relationer olika *relata*, som vi redan grundat just perceptuellt (eller genom andra grundläggande epistemiska förmågor), står till varandra. Dock föreligger förstås möjligheten att ur dessa befintliga *relata* sluta sig till nya påståenden.

Förståelsens epistemiska status är därmed beroende av dessa *relata*. En skillnad mellan åtminstone min syn på förståelse och koherentismen är att den epistemiska statusen hos dessa *relata* inte nödvändigtvis ökar i styrka genom att de kommer att ingå i dessa relationer. (Andra filosofer som Ernest Sosa (2009) tycks ha en avvikande syn och tillåter att den epistemiska statusen alltid stärks i sådana lägen.) Rättfärdigande kvarstår som en asymmetrisk relation: om p rättfärdigar q, så kan inte q rättfärdiga p. Sådan epistemisk cirkularitet föreligger följaktligen inte hos förståelse (eller något annat epistemiskt tillstånd heller för den delen).

Det råder alltså viss konsensus om att förståelse utgör ett förmedlat tillstånd av begripande som inbegriper en väsentlig internalistisk aspekt av tillgänglighet. I nästa stycke ska vi lyfta fram ett par punkter kring vilken oenigheten är desto större.

3. DE MER OMTVISTADE EGENSKAPERNA

En central fråga är om förståelse är ett så kallat *faktivt* begrepp precis som kunskap är. Om ett subjekt *vet* att p, så följer det att p är sant. Gäller motsvarande förhållande för förståelse? Eftersom objektet för ämnesförståelse består av en större mängd påståenden snarare än ett enskilt sådant, så skulle faktiviteten här motsvaras av att de *relata* som

bildar ämnet är sanna. Kvanvig förordar ståndpunkten att visserligen kan några mer perifera *relata* vara falska, men merparten, och i synnerhet de mer centrala *relata*, måste vara sanna för att förståelse ska föreligga (Kvanvig 2003). Om jag förstår Afrikas 1800-tals historia, så är merparten av de påståenden som ingår i min förståelse sanna och i synnerhet de mer centrala av dem. Något enstaka årtal eller namn kan jag dock missta mig om.

Fördelen med en sådan ståndpunkt är att förståelse därmed på ett självklart sätt uppfyller Alstons villkor för att utgöra ett epistemiskt tillstånd. I likhet med kunskap når subjektet förståelse när målsättningen att erhålla sanna övertygelser uppfylls (tillsammans med de övriga nödvändiga villkoren för förståelse naturligtvis).

Nackdelen med denna ståndpunkt är att förståelse därmed tycks begränsas till sanna teorier. Men om förståelse väsentligen består i ett begripande av de relationer en mängd *relata* står till varandra, så tycks ett sådant begripande kunna äga rum oberoende av vilka sanningsvärden dessa *relata* har. Låt mig illustrera med två exempel (hämtade från Janvid 2014):

1. Vid en medeltida disputation har en respondent till uppgift att försvara en given tes gentemot en opponent. Under disputationen visar både respondenten och opponenten att de begriper ett stort antal relationer med tesen som ett centralt *relatum*, men en av dem intar en falsk ståndpunkt gentemot tesen. Är det verkligen därmed så att den av dem som gör det nödvändigtvis har en sämre förståelse av ämnet? Kan inte själva begripandet vara lika god hos dem båda? Dennes epistemiska status är förvisso totalt sett sämre, men är det verkligen just förståelsen som påverkas negativt och inte snarare den epistemiska statusen hos (åtminstone) tesen vilket medför att deltagaren inte vet detta påstående?

2. I det andra exemplet går vi från en intersubjektiv till en intrasubjektiv jämförelse: den skeptiska ledaren av den platonska akademien, Karneades, orsakade en skandal under sitt besök i Rom som medlem av en atensk diplomatisk delegation år 146 f.Kr. Han chockade den romerska publiken genom att först ge ett föredrag om rättvisa som han dagen efter vederlade i ett följande föredrag. Trots att den centrala tesen i respektive tal är oförenliga, så kan väl Karneades förstå ämnet lika väl i båda talen och också totalt sett? Kanske förstår han till och med ämnet bättre just genom att han var i stånd att hålla båda talen?

Båda dessa exempel illustrerar att förståelse kan föreligga trots att några av de mer centrala *relata* inom ämnet är falska. De visar åtmins-

tone att frågan om sanningen hos dessa *relata* utgör ett nödvändigt villkor för förståelse är mer komplicerad än i fallet med kunskap. Som ytterligare ett exempel lyfter Catherine Elgin i sin kritik av att förståelse är faktiskt fram idealiserade vetenskapliga modeller som ger oss förståelse trots att modellerna strängt taget är falska (Elgin 2007 och 2009).

Det intrasubjektiva fallet kanske i själva verket är vanligen förekommande, även om det oftast inte tar sig samma uttryck som hos Karneades. (Kanske borde vi dock följa hans exempel och suspendera omdömet i sådana fall?) I vår ämnesförståelse ingår det ofta oförenliga teorier och ståndpunkter inom detta ämne. Ta min egen förståelse av kunskaps-teori till exempel och i synnerhet min förståelse av förståelse. Till skillnad från Karneades suspension av omdömet, så har jag en viss teoretisk preferens inom ämnet eftersom jag lutar åt en separatistisk ståndpunkt. Skulle min förståelse med nödvändighet vara sämre om det visar sig att jag har fel i detta? Jämför med en nykomling inom ämnesområdet som inte tagit del av diskussionen i samma utsträckning och inte begripit lika många relevanta relationer, men som när en fast övertygelse om unionismens riktighet. Anta nu att hen har rätt och därmed vet något som jag inte vet, förstår hen dock nödvändigtvis därmed mer?

Notera här en tvetydighet kring ämnesförståelsens objekt: omfattar subjektets förståelse strängt taget enbart själva teorin eller innefattar förståelsen dessutom den verklighet som ämnet teoretiserar om? Om det förra alternativet avses så går det att förstå en falsk teori som teori betraktat. Följaktligen kan subjektet då förstå falska teorier och ståndpunkter inom ämnet. Subjektet begriper relationer som teorins delar står till varandra. Faktiviteten består i så fall i att teorin verkligen innehåller de komponenter hen förstår. På det sättet kan vi förstå Aristoteles uralstringsteori trots att den är falsk. Om förståelsen i stället också innefattar den verklighet som teorin teoretiserar om, så går det bara att förstå sanna teorier. Jag förordar själv det första alternativet. Den överensstämmelse mellan teori och verklighet som föreligger vid förståelse enligt det andra alternativet verkar inte vara en sådan relation som ingår i själva förståelsen. Relationen mellan teori och verklighet är inte något som subjektet begriper givet de egenskaper jag presenterade i den förra sektionen, bland annat eftersom verkligheten själv i så fall ingår som ett *relatum* i överensstämmelsen enligt det alternativet.

Frågan om faktivitet ställer också förståelsens oberoende av kunskap i fokus. Om förståelse inte utgör ett faktiskt tillstånd, så utgör inte förståelse heller en typ av kunskap. Däremot följer det inte att om förståelse är

faktivt, så utgör förståelse en typ av kunskap eftersom andra skillnader kan föreligga.

Kvanvigs ståndpunkt utgör ett exempel på det senare alternativet. Han betonar förståelsens faktivit, men är ändå separatist eftersom han hävdar att förståelse är förenlig med tur vilket kunskap inte är. Kvanvig anser alltså att tursam förståelse kan föreligga, men däremot inte tursam kunskap. Enligt en vanlig tolkning är det i kraft av den oförenligheten som så kallade Gettier-fall fungerar som motexempel till den klassiska analysen av kunskap som sann, välgrundad övertygelse. I fallet förståelse ger Kvanvig ett omdiskuterat exempel på ett subjekt som *råkar* välja en vederhäftig bok om något ämne och därmed når förståelse genom att läsa boken. (Kvanvig 2003) Det tursamma består i att subjektet lika gärna hade kunnat välja en annan bok skriven av en charlatan. (Subjektet befann sig på ett dåligt sorterat bibliotek.) På grund av de tursamma omständigheterna saknar subjektet kunskap, men likväl förstår hen ämnet i fråga i kraft av den tursamt valda, men likväl vederhäftiga, boken. Kvanvig har inte fått stå oemotsagd. (Se till exempel översikterna i Baumberger, Beisbart & Brun 2017 och Grimm 2011 samt Janvid 2012.)

Jag avslutar denna artikel med att peka på en mindre uppmärksammas skillnad mellan övertygelse och kunskap med avseende på subjektets övertygelser. Om förståelse verkligen består i att begripa de relationer olika *relata* står till varandra inom ett ämne, så går det att förstå ett ämne utan att tro på någon av ämnets komponenter. Närmare bestämt kan ett subjekt förstå ett ämne utan att tro på någon av de ingående *relata*. Subjektet kan förstå att *relata* x och y ger stöd åt, eller förklarar, z utan att tro att vare sig x, y eller z. Karneades i exemplet ovan är ett exempel på detta och de båda deltagarna i den medeltida disputationen kan mycket väl vara det. Kanske är det dessutom möjligt att ha falska övertygelser rörande dessa *relata* eftersom begripandet av de relationer de står till varandra inte behöver påverkas av deras sanningsvärden?

Med dessa frågor avslutar jag min översikt av förståelse: ett område inom vilken diskussionen lär fortsätta att vara intensiv!

LITTERATUR

- Alston, W. 1989. "Concepts of Epistemic Justification", återutgiven i *Epistemic Justification*, s. 81–114. Ithaca: Cornell University Press.
- Baumberger, C., Beisbart, C. & Brun, G. 2017. "What is Understanding? An Overview of Recent Debates in Epistemology and Philosophy of Science".

- I *Explaining Understanding. New Perspectives from Epistemology and Philosophy of Science*, red. S. Grimm, C. Baumberger och S. Ammon, s. 1–34. New York och London: Routledge.
- Carlgrén, I. 1992. *Kunskap och lärande*. Läroplanskommitténs betänkande Skola för bildning, SOU 1992:94, Stockholm.
- Elgin, C. 2007. "Understanding and the Facts". *Philosophical Studies* 132, s. 33–42.
- . 2009. "Is Understanding Factive?". I *Epistemic Value*, red. A. Haddock, A. Millar och D. Pritchard, s. 322–30. Oxford: Oxford University Press.
- Grimm, S. 2011. "Understanding". I *The Routledge Companion to Epistemology*, red. S. Bernecker och D. Pritchard. New York och London: Routledge, s. 84–94.
- Gärdenfors, P. 2010. *Lusten att förstå: Om lärande på människans villkor*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Janvid, M. 2012. "Knowledge versus Understanding: The Cost of Avoiding Gettier". *Acta Analytica* 27, s. 183–97.
- . 2014. "Understanding Understanding: An Epistemological Investigation". *Philosophia* 42, s. 971–85.
- Kvanvig, J. 2003. *The Value of Knowledge and the Pursuit of Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sosa, E. 2009. *Reflective Knowledge. Apt Belief and Reflective Knowledge, Volume II*. Oxford: Oxford University Press.
- Strevens, M. 2006. "Scientific Explanation". I *The Encyclopedia of Philosophy*, red. D. Borchert. Andra upplagan. New York: Macmillan.
- Säljö, R. 1979. "Learning about Learning". *Higher Education* 8, s. 443–51.